

Kunst- en Cultureel Erfgoedrecht

Juridische actualia kunst- en cultureel erfgoedrecht - recente ontwikkelingen in een ontluikend vakgebied

Bert DEMARSIN
docent Faculteit Rechtsgeleerdheid KU Leuven

I. Inleiding

1. OPZET VAN DE BIJDRAGE - De jaarlijkse VRG-alumnidag beoogt niet alleen de banden te versterken tussen de juristen gevormd aan de Leuvense universiteit, maar biedt tevens een prima gelegenheid om deze vele honderden mensen, die met plezier terugdenken aan hun studententijd aan College De Valk, te informeren over het onderwijs en onderzoek dat tegenwoordig plaatsvindt aan hun rechtsfaculteit. Het uitgebreide programma van meer dan twintig voordrachten nodigt de VRG-alumni uit om zich blijvend betrokken te voelen bij het reilen en zeilen van de faculteit en de daar geboden opleiding. Bovendien is het gros van de aangeboden voordrachten er inhoudelijk uitdrukkelijk op gericht de juristen van de praktijk op de hoogte te houden van recente ontwikkelingen in het recht. Daarbij komen niet alleen de klassieke rechtstakken aan bod, maar is er evenzeer plaats voor rechtsdisciplines die (nog) geen deel uitmaakten van het destijds gevolgde curriculum.

Met de voorgaande paragraaf heb ik u meteen het ruimere opzet van deze bijdrage toegelicht. Het kunst- en cultureel erfgoedrecht, beste alumni, behoort sinds het huidige academiejaar immers tot de lange lijst van keuzevakken die in de masterjaren aan onze studenten worden aangeboden. Via de lectuur van deze bijdrage, of via uw aanwezigheid bij de voordracht, maakt u dus kennis met een nieuw facet van de huidige opleiding en houdt u voeling met het studieprogramma dat de toekomstige generaties rechtenstudenten kunnen genieten. Voor wie inhoudelijk reeds vertrouwd is met het vakgebied van het kunst- en cultureel erfgoedrecht, willen wij enkele recente ontwikkelingen daarvan in de verf zetten. Om evidente redenen kozen wij ervoor daarbij te focussen op het cultuurgoeederenrecht, dat een bijzonder boeiende en levende materie uitmaakt (III). Maar, *first things first*. Met het cultuurgoeederenrecht lopen wij immers vooruit op de zaken. In de eerste plaats staan wij even stil bij het ruimere veld van het kunst- en cultureel erfgoedrecht, als nieuw opleidingsonderdeel binnen het mastercurriculum (II).

II. Kunst- en cultureel erfgoedrecht: een nieuw keuzevak binnen het mastercurriculum

§1. Doelstellingen en ratio

2. DOELSTELLINGEN - Het nieuwe keuzevak *kunst- en cultureel erfgoedrecht* wil de studenten vertrouwd maken met de juridische, de beleidsmatige en de ethische kwesties die zich aandienen in de nationale en internationale kunst- en erfgoedsector. Het wil inzicht verschaffen in de maatschappelijke relevantie van het kunst- en erfgoedrecht in de pluralistische samenleving van de 21e eeuw, in de structuren en fundamentele vragen van dit functionele rechtsgebied en wil bijdragen tot de ontwikkeling van de vaardigheden en de openheid om dit intra- en interdisciplinair te benaderen. Inderdaad, het kunst- en cultureel erfgoedrecht heeft raakvlakken met diverse onderzoeksgebieden en kan zo-

doende op een brede belangstelling rekenen van onder meer rechtsgeleerden, maar ook sociologen, antropologen, archeologen, en kunstwetenschappers.

3. BREDE GEDRAGENHEID ALS GEVOLG VAN DIEPE INBEDDING IN MAATSCHAPPELIJK BESTEL - Die brede gedragenheid hoeft niet te verbazen. Kunst of, meer in het algemeen, cultureel erfgoed, is de spiegel van onze samenleving en haar verleden. Het is het geschenk van de vorige generaties aan de huidige, die op haar beurt de morele plicht heeft deze erfenis voor de toekomst te bestendigen en in optimale omstandigheden aan haar nazaten over te dragen. Het cultureel erfgoed is het geheel van materiële artefacten, zoals archeologische overblijfselen, historische gebouwen, monumenten, kunst- en gebruiksvoorwerpen of eeuwenoude documenten, alsmede de immateriële componenten van een bepaalde cultuur, zoals tradities, gewoonten en gebruiken. Materieel en immaterieel cultureel erfgoed staan met elkaar in een symbiotisch verband, waarbij de fysieke symbolen de veruitwendiging zijn van de onderliggende normen en waarden van een cultuur. Meteen mag het duidelijk zijn dat bescherming, studie, ontsluiting, restauratie, beheer en valorisatie van het materieel cultureel erfgoed niet alleen waardevol zijn om het verleden te doorgronden, maar ook om de identificatie in de toekomst te handhaven.

Naast hun intrinsieke waarde, zijn de kunst en het cultureel erfgoed tevens een belangrijke component van het economisch bestel. Kunst en cultureel erfgoed beïnvloeden economie en werkgelegenheid: miljoenen toeristen uit de hele wereld reizen naar historische centra en archeologische sites (die onder water inclusief) om er monumenten en/of musea te bezoeken. Zo toonden economische studies uitgevoerd in opdracht van de Europese Commissie recent nog aan dat de geschatte jaarlijkse omzet van het erfgoedgerelateerde toerisme in Europa om en bij de € 335 miljard bedraagt. Bovendien zijn vele van de 9 miljoen banen in de Europese toeristische sector op directe of indirecte wijze aan het cultureel erfgoed gekoppeld. Wat de instandhouding van het cultureel erfgoed betreft, wordt de Europese markt geschat op circa € 5 miljard per jaar. Inderdaad, als het gaat om cultureel erfgoed, is het Europese continent begiftigd met een royaal aandeel, waardoor het een belangrijk onderdeel vormt van de individuele en collectieve identiteit. De meeste Europese burgers leven in historische steden waarmee zij zich nauw identificeren als gevolg van de uniciteit en de onvervangbare waarde van het historisch patrimonium: gebouwen, sites en collecties. Het is dan ook niet verwonderlijk dat de Europese Unie het cultureel erfgoed, zowel in zijn materiële als immateriële vorm van het allergrootste belang acht, daar het bijdraagt tot de cohesie van de Europese Unie en, meer algemeen, de mondiale integratie door verbanden te creëren tussen de burgers van over de hele wereld.

Dit immense en waardevolle culturele erfgoed is echter kwetsbaar. Alleen al in de twintigste eeuw ging een groot deel ervan verloren als gevolg van natuurrampen, klimaatwijziging, zure regen, oorlogen, nalatigheid, vandalisme en zelfs terrorisme. Grotere toegankelijkheid en massatoerisme brachten zekere voordelen, doch deden meteen het natuurlijke verval en het risico van kwaadwillige handelingen toenemen. Onder druk van de stijgende maatschappelijke belangstelling voor het cultureel erfgoed en het toegenomen bewustzijn van de voormelde problemen, groeiden bescherming, beheer en valorisatie van het

cultureel erfgoed wereldwijd uit tot belangrijke thema's voor beleidsmakers, belanghebbenden en burgers, in een poging om het cultureel patrimonium in optimale omstandigheden aan de toekomstige generaties over te dragen en de culturele inclusiviteit te promoten.

§2. *Overzicht van het vakgebied*

4. FUNCTIONEEL RECHTSGBIED - Het kunst- en cultureel erfgoedrecht knoopt niet alleen aan bij interdisciplinaire inzichten. Als functioneel rechtsgebied brengt het ook binnen het juridisch veld een waaier aan vakgebieden samen. Dat hoeft niet te verbazen: de rechtsregels zijn immers gestructureerd rondom een object of activiteit en de functies die deze in de samenleving (moeten) vervullen. Zodoende komen kwesties uit tal van traditionele rechtstakken aan bod (e.g. contractenrecht, aansprakelijkheidsrecht, goederenrecht, IPR, publiekrecht, intellectuele eigendomsrecht, internationaal recht, distributierecht, fiscaal recht, ...), voor zover zij betrekking hebben op de cultuursector in het algemeen en het kunstvoorwerp in het bijzonder. Bondig gesteld behelst het kunst- en cultureel erfgoedrecht een analyse van de rechtsregels inzake creatie, preservatie, circulatie en valorisatie van cultuurgooederen en -uitingen.

5. CREATIE – Expressie kan choqueren. Inderdaad, kunst roert de zielen en smaken verschillen. Immers *'Art, like nature, has her monsters, things of bestial shape and with hideous voices'*, wist Oscar Wilde al in zijn *Picture of Dorian Gray*. Zo maakte het schilderij, *L'Origine du Monde* van de Franse realist Gustave Courbet heftige reacties los toen het in het midden van de jaren '90 voor het eerst in zijn brute naaktheid aan de bezoeker van het *Musée d'Orsay* werd geserveerd. Hoewel de film en fotografie in vergelijking met Courbets tijd al gezorgd hadden voor een zekere gewenning bij het zien van artistiek naakt, raakte het werk toch de gevoelige snaar, zodat het *Musée d'Orsay* zich genoodzaakt zag één suppoost exclusief te belasten met de bewaking van Courbets bekendste schilderij. Niet alle reacties vertalen zich in fysiek geweld. Het kan ook juridisch. Wanneer een werk van (artistieke?) expressie door de goegemeente als choquerend wordt ervaren, wegens blasfemisch, pornografisch, antisemitisch of racistisch, wordt al snel geschermd met termen als censuur en vrije meningsuiting. Het recente debat over de erg omstreden 'quenelle'-groet van de controversiële Franse cabaretier Dieudonné M'bala, vormt daarvan een zeer actuele illustratie.¹ Het hoeft dan ook niet te verbazen dat de vrijheid van meningsuiting van de kunstenaar en het vraagstuk naar de zogenaamde *exceptio artis*, als bescherming tegen eventuele vervolging, een van de centrale topics uitmaakt op het vlak van de creatie. De recente polemiek over het vermeend racistisch karakter van 'zwarte piet' tijdens de voorbije Sinterklaasperiode toont bovendien aan dat ook cultureel erfgoed racistisch kan zijn of minstens door sommige groepen aldus kan worden ervaren.² In het licht van

¹ D. DE SMET, 'Frankrijk maakt vuist tegen omgekeerde Hitlergroet', *De Standaard* 30 december 2013, http://www.standaard.be/cnt/dmf20131229_00906957 (laatst geraadpleegd op 19 januari 2014).

² Zie daarover onder meer C. KRAALVANGER 'Schuilt achter de vrolijke Zwarte Piet een groot verdriet?', *Scientias* 23 oktober 2013, <http://www.scientias.nl/schuilt>

de voormelde voorbeelden is de vraag hoe een rechtssysteem op bedachtzame wijze met dergelijke controverses moet omgaan. Het zoeken naar evenwichten zal daarbij cruciaal zijn. Per slot van rekening: ‘*One man's vulgarity, is another man's art*’, overwoog Judge Harlan in *Cohen v. California*³, getuigend van hetzelfde relativisme in diens streven naar tussenoplossingen.

Artistieke creatie brengt ons logischerwijze ook bij het intellectueel eigendomsrecht en in het bijzonder het auteursrecht. De analyse van de morele rechten, de patrimoniale rechten en het zo typische volgrecht van de beeldende kunstenaar, alsook de moeilijkheden die zich daarbij voordoen (denk maar aan de parodie, de assimilatie, de reproductie of de wijziging en vernietiging van werken, ...), maken een centraal aspect uit van het kunst- en cultureel erfgoedrecht. Bovendien plaatst de digitale samenleving de kunstenaar op het vlak van het auteursrecht voor bijkomende mogelijkheden, maar ook moeilijkheden. Zo stelde de Europese Unie enkele jaren geleden (niet zonder trots) *Europeana* voor, haar digitale cultuurdatabank waarin het Europese artistiek patrimonium op voortdurende wijze wordt gearchiveerd en omsloten.⁴ Dit platform groeide inmiddels uit tot een ongeziene schatkamer, met meer dan 30.000.000 digitaal bewaarde items, een ware lofzang op het Europese erfgoed. Echter, ook juridisch is dat digitaal archiveren en reproduceren een hele uitdaging. Het vergt de verzoening van het intellectuele eigendomsrecht met de techniciteit van een veranderde, digitale maatschappij in volle revolutie, niet industrieel zoals aan het einde van de achttiende eeuw, maar informatieel. Uiteindelijk dient het recht in de voetsporen van de pioniers van de informatiemaatschappij de vraag te beantwoorden naar het mogen van het kunnen.

Alvorens een kunstwerk kan worden geparodieerd, geassimileerd, gereproduceerd, gewijzigd of vernietigd, moet het natuurlijk een eerste maal worden gecreëerd. En dat dit creatieproces niet altijd in de beste omstandigheden verloopt, ondervinden velen. Heel wat kunstenaars ervaren het pijnlijke contrast tussen de rijkdom van hun verbeelding en creativiteit en de economische realiteit die vaak moeilijk is om dragen. Niet iedereen leeft in de weelde die bijvoorbeeld Rubens en Van Dijck of andere grote hofschilders hebben gekend. De vraag naar de arbeidsrechtelijke en sociaalrechtelijke positie van de kunstenaar is eeuwen later niet minder actueel. Ook vandaag nog bevindt de kunstenaar zich arbeidsrechtelijk in een atypische positie die wordt gekenmerkt door haar vluchtig en instabiel karakter. Het blijkt voor het arbeidsrecht een hele uitdaging om aan die onzekerheid het hoofd te bieden. Aansluitend daarbij hoort logischerwijze een tweede vraag die betrekking heeft op de sociaalrechtelijke positie van de kunstenaar. Behoort het kunstenaarschap met een eigen

achter-vrolijke-piet-groot-verdriet/93820 (laatst geraadpleegd op 13 januari 2014); S. McGRANE, ‘The Netherlands Confronts Black Pete’, *The New Yorker* 8 november 2013, <http://www.newyorker.com/online/blogs/culture/2013/11/is-a-dutch-holiday-tradition-racist.html> (laatst geraadpleegd op 19 januari 2014); L. CENDROWICZ, ‘Black Pete: Dutch relic of Christmas prompts racism row’, *The Guardian* 6 december 2013, <http://www.theguardian.com/world/2013/dec/06/black-pete-dutch-christmas-zwarte-piet> (laatst geraadpleegd op 19 januari 2014).

³ *Cohen v. California*, 403 U.S. 15 (1971).

⁴ <http://www.Europeana.eu> (laatst geraadpleegd op 19 januari 2014).

sociaalrechtelijk regime te zijn bedacht, ter bevordering van de kunsten, of is hij (grotendeels) op zichzelf aangewezen? Het vraagstuk van de socio-economische positie van de kunstenaar is ook innig verbonden met het kunstbeleid in Vlaanderen en België en rechtsfiguren als het mecenaat of de sponsoring, zodat allerhande vormen van steunmaatregelen aan kunstenaars en de kunstensector niet onvermeld kunnen blijven.

6. PRESERVATIE - Het recht treedt niet alleen beschermend op ten aanzien van de persoon van de kunstenaar ter vrijwaring van diens artistieke vrijheid of intellectuele eigendom, maar ook ten aanzien van het kunstvoorwerp zelf, om dit los van de bekommernis om de kunstenaar ook materieel in stand te houden. Zo tekende het recht in Vlaanderen, net zoals in de ons omringende landen, beschermingsregelingen uit gericht op de instandhouding van het cultuurpatrimonium. Tegelijk met de zorg om de materiële instandhouding (en dus het overleven) van het erfgoed, krijgt ook het vraagstuk van het behoud van het eigen patrimonium, de eigen culturele *roots* binnen de eigen grenzen, tegenwoordig in de literatuur erg veel aandacht. Zo behoort het Lam Gods niet alleen materieel in stand te worden gehouden – en dus te worden gerestaureerd – ook is men van oordeel dat het topstuk voor alles op het eigen grondgebied moet blijven. Net zoals in de buurlanden ontstond rond beide behoudsaspecten ook in Vlaanderen een hele dynamiek.⁵ Daarbij valt het op dat het Vlaamse beleid inzake het behoud van het cultureel erfgoed toch een eerder recent fenomeen is, wat enigszins kan verbazen, vermits precies de vraag om bevoegdheidsautonomie in culturele aangelegenheden mee aan de wieg stond van de institutionele hervormingen in ons land. Tot voor het midden van de jaren '90 kon men inderdaad bezwaarlijk spreken van een daadwerkelijk cultureel erfgoedbeleid op het niveau van de Vlaamse Gemeenschap. Er is sinds die tijd echter erg veel veranderd. In minder dan twintig jaar evolueerde de erfgoedsector van een terrein dat verstoken bleef van grootse wettelijke of decretale initiatieven naar een domein waarin door opeenvolging van decreten een waarachtig cultureel-erfgoedbeleid uit de grond werd gestampt.

Bovendien overstijgt het cultureel erfgoedbeleid in belangrijke mate de bevoegdheidsportefeuille van de Vlaamse Gemeenschap, verantwoordelijk voor cultuur. Wie een volledig beeld wil op het beschermingsbeleid, moet ook het Vlaamse Gewest in het plaatje betrekken, aangezien dat bestuursniveau voor het onroerend erfgoed bevoegd is. Ook daar is heel wat in beweging. Lange tijd was het Vlaamse beleid inzake het onroerend erfgoed versnipperd over verschillende decreten en uitvoeringsbesluiten per vorm van onroerend erfgoed (bouwkundig, landschappelijk, archeologisch).⁶ Het vigerende wet-, decreet- en regelgevingsapparaat kwam immers doorheen de jaren weinig planmatig tot stand. In het Vlaamse Regeerakkoord 2009-2014 koos men er evenwel voor inzake onroerend erfgoed een meer holistische koers te varen door de uitwer-

⁵ Decreet van 24 januari 2003 houdende bescherming van het roerend cultureel erfgoed van uitzonderlijk belang, *BS* 14 maart 2003.

⁶ Voor een erg uitvoerige analyse van de versnipperde beschermingsregimes voor onroerend erfgoed, verwijzen wij graag naar A.M. DRAYE, *De bescherming van het roerend en onroerend erfgoed – Wet- decreet- en regelgeving van kracht binnen het Vlaams Gewest / de Vlaamse Gemeenschap*, Brussel, Larcier, 2007, 435 p.

king van een nieuw onroerend-erfgoeddecreet⁷ dat een einde moest maken aan de voormelde versnippering.⁸ Op 17 oktober 2013 werd de finale tekst in het Belgisch Staatsblad gepubliceerd, al trad het nieuwe onroerend-erfgoeddecreet voorsnog nog niet in werking. Dat zal pas gebeuren op het ogenblik dat het bijhorende uitvoeringsbesluit, dat op 17 januari 2014 binnen de Vlaamse regering een eerste principiële goedkeuring kreeg, definitief van kracht wordt. Dergelijke integratie zou de coherentie onmiskenbaar ten goede komen, doch neemt niet weg dat, ook na de voormelde integratiebeweging, voor de Vlaamse overheid het roerend en onroerend erfgoed beleidsmatig voorsnog gescheiden werelden zullen blijven. Bovendien is de integratie langs gewestzijde niet algeheel, gelet op het bijzondere beschermingsregime voor het waardevol varend erfgoed. Reeds in maart 2002 gaf Vlaanderen daaraan decretale verankering.⁹ Ofschoon het strikt genomen om roerende goederen gaat,¹⁰ behoort de kwestie toch niet tot de bevoegdheid van de Vlaamse Minister van Cultuur, maar is de Minister voor Ruimtelijke Ordening verantwoordelijk. Anderzijds is de Vlaamse Gemeenschap wel bevoegd voor het heraldisch erfgoed, wat met het decreet van 1998, en de recente wijzigingen daaraan, overigens ook werd geregeld.¹¹ Tot slot is het erfgoedplaatje pas compleet wanneer men ook het beschermings- en ondersteuningsbeleid voor het cultureel erfgoed onder water¹² en het immaterieel erfgoed¹³ daaraan toevoegt, alsook de maatregelen ter

⁷ Het nieuwe Onroerend Erfgoeddecreet zal de drie bestaande decreten (Monumentendecreet van 1976, Archeologiedecreet van 1993 en het Landschapsdecreet van 1996) en de Wet uit 1931 op het behoud van monumenten en landschappen vervangen, om zo op geïntegreerde wijze het behoud en het beheer van de waarden van onze landschappen, monumenten en archeologie te verzekeren.

⁸ *De Vlaamse regering 2009-2014. Een daadkrachtig Vlaanderen in beslissende tijden. Voor een vernieuwende, duurzame en warme samenleving*, Brussel, 2009, 51 beschikbaar op <http://www.vlaanderen.be/nl/publicaties> (laatst bezocht op 19 januari 2014).

⁹ Decreet van 29 maart 2002 tot bescherming van varend erfgoed, *BS* 18 mei 2002, 21282.

¹⁰ Zie daarover A.M. DRAYE, *De bescherming van het roerend en onroerend erfgoed – Wet- decreet- en regelgeving van kracht binnen het Vlaams Gewest / de Vlaamse Gemeenschap*, Brussel, Larcier, 2007, 210.

¹¹ Decreet van 3 februari 1998 houdende vaststelling van het wapen van privépersonen en instellingen, *BS* 21 maart 1998.

¹² Zie in dat verband de UNESCO-Conventie van 2 november 2001 ter de bescherming van het cultureel erfgoed onder water, die België in de zomer van 2013 ratificeerde (Wet van 6 juli 2013 houdende instemming met het Verdrag ter bescherming van het cultureel erfgoed onder water, aangenomen te Parijs op 2 november 2001, *BS* 25 10 2013) alsook de eerdere Wet van 9 april 2007 betreffende de vondst en de bescherming van wrakken, *BS* 21 juni 2007.

¹³ De notie immaterieel cultureel erfgoed verwijst naar de gewoontes, gebruiken en praktijken die wij als gemeenschap hebben overgeërfd en die wij voldoende belangrijk oordelen om ze te blijven herhalen en zelfs door te geven aan de toekomstige generaties. Iedereen kent wel typische Vlaamse tradities, feesten, sporten en spelen, gerechten, dansen, rituelen, verhalen, maar ook oude ambachten, technieken en geneeswijzen. Het gaat om wat men gemeenzaam uitingen van ‘volkscultuur’ noemt die getuigen van de interactie tussen de Vlaming en zijn omgeving.

bevordering van de culturele diversiteit.¹⁴ Het was onder impuls van UNESCO dat deze domeinen ook in Vlaanderen in het erfgoedbeleid werden opgenomen.

Hoewel het voormelde overzicht reeds een waaier aan juridische instrumenten op het vlak van het behoud van het cultureel erfgoed blootlegt, zou het beschermingsdiscours niet volledig zijn zonder de problematiek van de oorlogen en de gewapende conflicten aan te stippen. Inderdaad, oorlog is helaas vaak de oorzaak van de beschadiging of zelfs de vernietiging van het cultureel erfgoed. Ofschoon deze beweging reeds veel eerder begon, is het toch vooral de (poging tot) complete vernieling van de Joodse cultuur en de grootschalige plundering van cultuurgoederen tijdens de Holocaust die verantwoordelijk is voor de ontwikkeling door de internationale gemeenschap van een uitgebreid normenapparaat ter vrijwaring van het cultuurpatrimonium in oorlogstijd. Op 14 mei 1954 werd de Haagse Conventie inzake de bescherming van culturele goederen in geval van een gewapend conflict ondertekend, die nog steeds – zij het uitgebreid met enkele protocollen – de hoeksteen vormt van het huidige beschermingsregime.¹⁵ Een en ander belette de Taliban evenwel niet in maart 2001 de zogenaamde Bamiyaanse Boeddha's, monumentale beelden tot 55 meter hoog te vernielen.¹⁶ Sinds de millenniumwende is de kwestie van de bescherming van het cultureel erfgoed in (internationale) militaire en politieke conflictsituaties weer beduidend meer op het voorplan geraakt. Daarvoor zijn talloze mediagenieke geschillen verantwoordelijk, zoals de voormelde vernielingen in Afghanistan, maar evenzeer de Amerikaanse invasie in Irak¹⁷ en de politieke instabiliteit als gevolg van de Arabische Lente in Tunesië, Libië en Yemen.¹⁸ Wie herinnert zich bovendien niet de recente plunderingen van het Egyptisch museum in het kader van de volksprotesten op het Tahrirplein¹⁹ of de vernieling van archeologische sites in Syrië.²⁰ Onrust in het Oosten, en de Westerse wereld reageerde met afgrijzen ... Nochtans kent ook het oude conti-

-
- 14 Op 19 juli 2013 stemde België in met het UNESCO-Verdrag van 20 oktober 2005 betreffende de bescherming en de bevordering van de diversiteit van cultuuruitingen.
- 15 België is reeds geruime tijd toegetreden tot de Haagse Conventie van 14 mei 1954 inzake de bescherming van culturele goederen in geval van gewapend conflict, alsook tot het Eerste Protocol bij dit verdrag. Het Tweede Protocol werd op 13 oktober 2010 door België geratificeerd en trad vanaf 13 januari 2011 formeel in werking.
- 16 B. BEARAK, 'Over World Protests, Taliban Are Destroying Ancient Buddhas', *New York Times* 4 maart 2001.
- 17 M. POLK en A.M.H. SCHUSTER, *The Looting of the Iraq Museum, Baghdad: The Lost Legacy of Ancient Mesopotamia*, New York, Harry Abrams Books, 2005, 256; L. ROTHFIELD, *The Rape of Mesopotamia: Behind the Looting of the Iraq Museum*, Chicago, University of Chicago Press, 2009, 228; L. ROTHFIELD (ed.), *Antiquities under Siege: Cultural Heritage Protection after the Iraq War*, Lanham, AltaMira Press, 2008, 340.
- 18 V. RADYUHN, 'Massive looting of ancient artefacts underway in Libya', *The Hindu* 28 augustus 2011.
- 19 R. ABOUZEID, 'The Break-In at Cairo's Prized Museum', *Time Magazine* 30 januari 2011.
- 20 J. ZABLIT, 'Experts sound alarm: Looters tear up Syria archeological treasures', beschikbaar op <http://www.middle-east-online.com/english/?id=51591> (laatst bezocht op 19 januari 2014).

ment wanneer het gaat om kunstroof en plundering een kwalijke geschiedenis, die zelfs de grote Victor Hugo aan de kaak stelde. Op 25 november 1861 schrijft hij vanuit *Hauteville House*, Hugo's ballingsoord in Guernsey, volgende brief, gericht aan de Britse legerkapitein William Francis Butler die op de Kanaaleilanden gestationeerd was:

«Vous me demandez mon avis, monsieur, sur l'expédition de Chine. Vous trouvez cette expédition honorable et belle, et vous êtes assez bon pour attacher quelque prix à mon sentiment; [...] Puisque vous voulez connaître mon avis, le voici:

Il y avait, dans un coin du monde, une merveille du monde; cette merveille s'appelait le Palais d'été. [...] Il avait fallu, pour le créer, le lent travail de deux générations. [...] Cette merveille a disparu. Un jour, deux bandits sont entrés dans le Palais d'été. L'un a pillé, l'autre a incendié. La victoire peut être une voleuse, à ce qu'il paraît. Une dévastation en grand du Palais d'été s'est faite de compte à demi entre les deux vainqueurs. [...] L'un des deux vainqueurs a empli ses poches, ce que voyant, l'autre a empli ses coffres; et l'on est revenu en Europe, bras dessus, bras dessous, en riant. Telle est l'histoire des deux bandits. Nous, Européens, nous sommes les civilisés, et pour nous, les Chinois sont les barbares. Voilà, ce que la civilisation a fait à la barbarie. Devant l'histoire, l'un des deux bandits s'appellera la France, l'autre s'appellera l'Angleterre. [...] L'empire français a empoché la moitié de cette victoire et il étale aujourd'hui avec une sorte de naïveté de propriétaire, le splendide bric-à-brac du Palais d'été. J'espère qu'un jour viendra où la France, délivrée et nettoyée, renverra ce butin à la Chine spoliée. En attendant, il y a un vol et deux voleurs, je le constate.»²¹

7. CIRCULATIE - Er zijn zelfs meer dan twee dieven. In wellicht elk Westers land wordt op grote schaal gestolen kunst verhandeld, afkomstig uit voormalige kolonies, of uit kerken, musea en particuliere collecties in de Westerse wereld. Omgekeerd heeft bijna elk van hen door plundering, oorlog en bezetting eigen nationaal kunstbezit zien verloren gaan. Het hoeft dan ook niet te verbazen dat het recht precies tegen die illegale handel de strijd heeft aangeboden, waarbij zowel op nationaal als internationaal niveau wordt gebouwd aan een verbeterde rechtsbescherming voor de slachtoffers van dergelijke misdrijven.

Als gevolg van relatieve internationale stabiliteit in de naoorlogse bipolaire wereld geraakte de Haagse Conventie van 1954 inderdaad wat op het achterplan en ging de aandacht van de academische wereld op het vlak van het erfgoedrecht sinds de jaren '70 vooral uit naar de bescherming van cultuuroederen in vredetijd. De goedkeuring van het Verdrag van 14 november 1970 inzake de ongeoorloofde invoer, uitvoer en overdracht van eigendom van cultuuroederen²² en de redactie van het Unidroit-Verdrag van 1995 inzake de in-

²¹ V. HUGO, 'Lettre au capitaine Butler', 25 november 1861.

²² Het Unesco-Verdrag 1970 werd goedgekeurd in Vlaanderen in 2009 (Decreet houdende instemming met het verdrag met betrekking tot de maatregelen die moeten worden genomen om de ongeoorloofde invoer, uitvoer en overdracht van eigendom van cultuuroederen te voorkomen, aangenomen door de Algemene Con-

ternationale terugkeer van gestolen of onrechtmatig uitgevoerde cultuurgoederen²³ kunnen als verklaring dienen voor deze aandachtsverschuiving. Met onze analyse van het cultuurgoederenrecht gaan wij in wat volgt (III) nader in op deze fascinerende problematiek.

Diefstal en smokkel zijn overigens niet de enige problemen in de kunsthandel, ook vervalsingen, of meer algemeen authenticiteitsproblemen, baren kopers kopzorgen.²⁴ Inderdaad, de authenticiteitsproblematiek is veel meer divers dan de spectaculaire vervalsingen waartoe het brede publiek haar spontaan lijkt te reduceren. Neem nu het geval van de koper op de Luikse veiling die zich geen vragen stelde bij een ‘Rodin’ uit 1954. De beroemde beeldhouwer overleed in 1917, zodat u al snel begrijpt dat Rodin het werk nooit zelf kan hebben vervaardigd. Dat deed zijn bronggieterij, Rudier, voor hem, bijna vijftig jaar na diens overlijden, door handig de oorspronkelijke matrijzen van Rodins werken te hergebruiken. Hoewel een aldus vervaardigd postuum beeld in niets verschilt van het oorspronkelijke werk, was de Luikse koper toch allerminst gelukkig toen hij enkele maanden later inzag dat hij voor veel geld slechts een reproductie had gekocht. Hij trachtte dan ook de aankoop langs juridische weg alsnog ongedaan te maken.²⁵ Een belangwekkend facet van het kunst- en cultureel erfgoedrecht bestaat aldus in de analyse van de diverse vorderingsmogelijkheden in geval van (de meest diverse) authenticiteitsgeschillen. Daarbij mag de rol en aansprakelijkheid van de tussenpersonen in de kunsthandel, zoals experts en veilinghuizen, vanzelfsprekend niet onbesproken blijven, gelet op hun impact op de handel en de toeschrijving.

Circulatie van kunstvoorwerpen op de internationale markt (of de overdracht ervan tussen opeenvolgende generaties) brengt tot slot ook fiscale vraagstukken met zich mee. Sommige daarvan, zoals onder meer het regime van de belasting over de marge en de diverse de douaneregimes, zijn dermate specifiek dat zij een eigen bespreking rechtvaardigen.

8. VALORISATIE – De valorisatie (of het deugdelijk beheer) van kunstvoorwerpen maakt een laatste klassiek aspect uit van het kunst- en cultureel erfgoedrecht. Onder deze hoofding worden de juridische kernvraagstukken gevat waarmee beheerders van museale collecties geconfronteerd worden, zoals collectieorganisatie, *risk management*, uitleen en tentoonstelling, verzekering, schenkingen en legaten aan musea, restauratie en merchandising. Het collectie-

ferentie van UNESCO tijdens haar zestiende zitting in Parijs op 14 november 1970, *BS* 11 maart 2009, 21435).

23 België trad voornamelijk niet toe tot het Verdrag van UNIDROIT inzake gestolen of onrechtmatig uitgevoerde cultuurgoederen van 24 juni 1995.

24 Zie daarover de resultaten van het doctoraal onderzoek die in 2008 en 2009, verspreid over twee boeken, bij die Keure werden gepubliceerd. B. DEMARSIN, *Handel in kunstvoorwerpen – Authenticiteit en koop rechtsvergelijkend onderzocht*, in B. TILLEMANS en A. VERBEKE (eds.), *Recht en Onderneming*, XXIX, Brugge, die Keure, 2008, 801 p; B. DEMARSIN, *Expertise, veiling en certificaten in de kunsthandel – Authenticiteit en aansprakelijkheid rechtsvergelijkend onderzocht*, in B. TILLEMANS & A. VERBEKE (eds.), *Recht en Onderneming*, XXX, Brugge, die Keure, 2009, 564 p.

25 Luik 28 juni 1994, *JLMB* 1995, 398.

of museummanagement sluit aan bij de rationalisatiebeweging die onze hedendaagse samenleving tekent. Overal streeft men ernaar de bedrijfsvoering en het daarbij horende productie- en beslissingsproces zo rationeel mogelijk te organiseren in het licht van de geformuleerde doelstellingen. Hoewel men het artistieke steevast als gevoelsmatig of zelfs irrationeel aanmerkt en de kunstenaar om die reden tot op zekere hoogte doof kan blijven voor dergelijke rationalisatie-imperatieven, kan de culturele sector, de verzamelaar of de beleidsmaker zich niet op dezelfde wijze daaraan onttrekken.

Inderdaad, de hoge vlucht die de kunstmarkt nam, zette de economische component van het kunstvoorwerp (de investeringswaarde) in de verf, ten koste van het zuiver artistieke. Dergelijk investeringsdiscours wordt vanzelfsprekend wel gevoerd in termen van rationalisatie. Zoals eerder vermeld investeert de publieke sector aanzienlijk in de ontsluiting, het behoud en beheer van het cultureel erfgoed en in de bevordering van het kunstenaarschap. Ook hier valt niet te betwisten dat aan de acties van deze beleidsmakers en de actoren in het culturele veld gelijkaardige eisen van rationalisatie worden gesteld. Hun beleid dient immers tal van doelen die niet minder in termen van rendement worden gedacht: onderwijs, wetenschap, cultuurparticipatie, sociale ontwikkeling, toerisme of zelfs urbanisatie en stadsontwikkeling.

Deugdelijk management veronderstelt in de cultuur- en erfgoedsector het formuleren van goede beleids- en beheersdoelstellingen, het opvolgen van prestaties, het kiezen van juridische organisatievormen en het implementeren en opstellen van beheersovereenkomsten. De uiteindelijke doelstelling van dat alles bestaat erin het geïntegreerde kader te scheppen om toe te laten een bedachtzame cultuur- en patrimonieumpolitiek te voeren, aangepast aan een tijd waarin het cultureel erfgoed volop het voorwerp uitmaakt van handel en openbaar beleid.

III. Het cultuurgoederenrecht: een sector in volle beweging

9. WAT IS CULTUURGOEDERENRECHT? – Het laatste luik van deze bijdrage wijden wij graag aan het cultuurgoederenrecht. Wie voor kunst en cultureel erfgoed de rechtsregels inzake eigendom en bezit samenbrengt en zal vaststellen dat die op heel wat vlakken afwijken van de traditionele regels in het Burgerlijk Wetboek inzake de rechtsverkrijging *a non domino* en de verkrijgende verjaring of deze laatste minstens op enkele cruciale vlakken bijsturen. Zo kunnen vooreerst de regimes inzake erfgoedbescherming zich sterk laten gevoelen, noopt de problematiek van de Nazi-restituties tot bijkomende nuances en kunnen wij tot slot wijzen op de *due diligence* in de erfgoedsector die een rol speelt bij de toepassing van de gemeenrechtelijke regels (§ 2). Aldus is men in de recente doctrine gaan spreken van het cultuurgoederenrecht, dat vertrekt vanuit de bescherming van het cultureel patrimonium en de wens die bescherming ook op het vlak van de handel in cultuurgoederen door te trekken. Zoals reeds gesteld heeft die handel immers sterk af te rekenen met diefstal en smok-

kel, wat men in vaktermen onder de gemene noemer ‘*provenance*-geschillen’ vat. Diefstal en smokkel zijn twee afzonderlijke problemen. doch inhoudelijk onlosmakelijk verbonden omdat zij beide het traditionele goederenrecht voor belangrijke uitdagingen stellen en tot interessante nuances hebben geleid. Het cultuurgoeederenrecht is zodoende de sector waar de preservatie en circulatie, twee van de voormelde pijlers van het kunst- en cultureel erfgoedrecht, elkaar ontmoeten: de verzoening van wens en realiteit. Voor een goed begrip brengen wij echter eerst de basisregels inzake de rechtsverkrijging *a non domino* en de verkrijgende verjaring uit het Burgerlijk Wetboek in herinnering (§ 1).

§1. Rechtsverkrijging a non domino en verjaring

10. RECHTSVERKRIJGING A NON DOMINO VAN ROERENDE GOEDEREN – Anders dan bij onroerende goederen waarvan de eigendomssituatie in het kadaster staat geregistreerd, is het voor een koper van roerende goederen erg moeilijk, zo niet onmogelijk, met zekerheid te weten of degene die hem het goed verkoopt ook daadwerkelijk de eigenaar daarvan is. Bij gebrek aan een vergelijkbaar registratiesysteem voor roerende goederen, wat overigens door de miljarden voorwerpen in het handelsverkeer gewoonweg praktisch onhaalbaar is, kan men bij de aankoop van roerende goederen niet anders dan erop vertrouwen dat de persoon die ze verkocht daartoe ook gemachtigd was. Dat zal meestal ook zo zijn, omdat eigenaars in de regel hun goederen in hun bezit houden. Doch er zijn tal van situaties denkbaar waarbij iemand goederen in zijn bezit kan hebben, zonder er evenwel eigenaar van te zijn, denk maar aan dieven of helers, maar ook huurders, bruikleners of bewaarders van andermans eigendom. Elk van hen kan zonder veel moeite de schijn wekken eigenaar te zijn en de goederen verkopen, terwijl dat in werkelijkheid niet het geval is. Precies om dit probleem te ondervangen achtte de wetgever het noodzakelijk personen die te goeder trouw kochten van dergelijke bedriegers ter hulp te komen. Men was er immers van overtuigd dat de betrouwbaarheid en intensiteit van het handelsverkeer er te sterk onder zouden lijden wanneer deze pechvogels naderhand hun aankopen aan de oorspronkelijke eigenaar zouden moeten afstaan, omdat ze nietsvermoedend kochten van iemand die niet de eigenaar was.

Bij de bespreking van de beschermingsregeling voor kopers van roerende goederen die eigenlijk aan een ander toebehoorden, moeten we een onderscheid maken tussen enerzijds de gevallen waarin de oorspronkelijke eigenaar vrijwillig anderen in het bezit stelde van zijn goederen, en anderzijds de gevallen van onvrijwillig bezitsverlies.²⁶

²⁶ J. HANSENNE, *Les biens: précis*, in *Collection scientifique de la faculté de droit de l'Université de Liège*, I, Luik, Université de Liège - Faculté de droit, 1996, 242-243; J.-F. ROMAIN, *Droits réels: chronique de jurisprudence 1998-2005*, in *Les dossiers du Journal des Tribunaux*, LCIII, Brussel, Larcier, 2007, 57; I. SAMOY, ‘Financieren op eigen risico? - Art. 2279 BW en de afgewezen revindicatievordering van een financieringsmaatschappij bij een keten van verkopers’, (noot onder Kh. Hasselt 2 juli 1997 en Antwerpen 22 maart 1999), *TBBR* 2000, (238) 240; K.

In het eerste geval krijgt een bepaald persoon een roerend goed in zijn bezit op grond van een contract, zoals bewaargeving, verhuring of bruiklening.²⁷ Wanneer deze het roerend goed zou doorverkopen, dan verliest de oorspronkelijke eigenaar conform artikel 2279, lid 1 van het Burgerlijk Wetboek onmiddellijk en onherroepelijk zijn eigendomsrecht, ofschoon de verkoper met zijn gedrag onmiskenbaar het vertrouwen beschaamde dat de eigenaar in hem had gesteld.²⁸ De oorspronkelijke eigenaar kan natuurlijk wel schadevergoeding bekomen van zijn contractuele tegenpartij die ten onrechte verkocht, doch de eigendom over het goed is hij definitief kwijt. Zo vormt de 2279-regel aldus een uitzondering op het uitgangspunt dat niemand meer rechten kan overdragen dan hij zelf heeft.

De regeling bij gevallen van onvrijwillig bezitsverlies is evenwel anders. Onvrijwillig bezitsverlies van roerende goederen doet zich bij voorbeeld voor bij diefstal, maar ook verlies te wijten aan overmacht, toeval of zelfs slordigheid zijn typische scenario's van onvrijwillig bezitsverlies. Worden verloren of gestolen roerende goederen in België ten bate van een niets vermoedende koper vervreemd, dan verliest de oorspronkelijke eigenaar evenzeer zijn eigendomsrecht, al gebeurt dit conform artikel 2279, lid 2 van het Burgerlijk Wetboek wel pas drie jaar na het bezitsverlies.²⁹ Bij de verwerving van wat naderhand gestolen goederen blijken te zijn, zal de koper zijn aankoop dus slechts kunnen behouden, op voorwaarde dat de oorspronkelijke eigenaar pas opdaagt na het verloop van drie jaar te rekenen vanaf de datum van de diefstal. Het eigendomsrecht van de koper wordt op grond van artikel 2279, lid 2 pas na drie jaar onaantastbaar.

Zelfs indien een oorspronkelijke eigenaar erin zou slagen de gestolen goederen binnen de drie jaar op te sporen, zal hij deze veelal pas mits betaling van een

-
- VANHOVE, 'Bezit en revindicatie bij sale en lease back', *NJW* 2003, afl. 20, (150) 151-152; F. VAN NESTE, *Zakenrecht – Boek I – Goederen, bezit en eigendom*, in *Beginselen van Belgisch Privaatrecht*, Gent, Story-Scientia, 1990, 456.
- 27 Zie daarover S. BOUFFLETTE, 'La possession en matière mobilière et l'article 2279 du Code civil', *TBBR* 2007, (75) 82; J. HANSENNE, *Les biens: précis*, in *Collection scientifique de la faculté de droit de l'Université de Liège*, I, Luik, Université de Liège - Faculté de droit, 1996, 242; H. VANDENBERGHE, *Goederenrecht*, Leuven, Acco, 2006, 124; I. SAMOY, 'Financieren op eigen risico? - Art. 2279 BW en de afgewezen revindicatievordering van een financieringsmaatschappij bij een keten van verkopers', (noot onder Kh. Hasselt 2 juli 1997 en Antwerpen 22 maart 1999), *TBBR* 2000, (238) 240-241.
- 28 J. DEL CORRAL, 'Bezit geldt als (titel van) eigendom', *Not.Fisc.M.* 2008, (317) 318; A. HEYVAERT, 'Bezit geeft verscheidene titels', *TPR* 1983, (169) 180-181; J. HANSENNE, *Les biens: précis*, in *Collection scientifique de la faculté de droit de l'Université de Liège*, I, Luik, Université de Liège - Faculté de droit, 1996, 243 en 250-251.
- 29 A. HEYVAERT, 'Bezit geeft verscheidene titels', *TPR* 1983, (169) 181; F. VAN NESTE, *Zakenrecht – Boek I – Goederen, bezit en eigendom*, in *Beginselen van Belgisch Privaatrecht*, Gent, Story-Scientia, 1990, 470 en 474-475; S. BOUFFLETTE, 'La possession en matière mobilière et l'article 2279 du Code civil', *TBBR* 2007, (75) 82.

geldsom kunnen terugkrijgen.³⁰ Artikel 2280 van het Burgerlijk Wetboek stelt immers dat ‘[i]ndien de tegenwoordige bezitter van de gestolen of verloren zaak deze gekocht heeft op een jaarmarkt of op een andere markt, of op een openbare verkoping, of van een koopman die dergelijke zaken verkoopt, de oorspronkelijke eigenaar zich de zaak niet [kan] doen teruggeven dan mits hij de prijs die zij hem gekost heeft, aan de bezitter terugbetaalt.’ In aanvulling op de bepalingen van artikel 2279 Burgerlijk Wetboek is ook deze regel erop gericht boven alles de betrouwbaarheid van het handelsverkeer te vrijwaren, door de koper bij teruggave de recuperatie van zijn prijs te garanderen.³¹

Opdat een koper zich op het beschermingsregime vervat in de artikelen 2279 en 2280 van het Burgerlijk Wetboek kan beroepen, is echter vereist dat hij niets vermoedend kocht en dus zijn bezit ‘te goeder trouw’ verwierf. Was de koper te kwader trouw, dan kan de oorspronkelijke eigenaar in de regel immers altijd zijn goed terugvorderen zonder daarbij ooit een vergoeding verschuldigd te zijn.³² Dat is begrijpelijk. Alleen wie te goeder trouw was in het handelsver-

30 S. BOUFFLETTE, ‘La possession en matière mobilière et l'article 2279 du Code civil’, *TBBR* 2007, (75) 83; C. RENARD en J. HANSENNE, *Possession*, in *Répertoire notarial - Tome XV - Matières diverses*, XXII, Brussel, Larcier, 1979, 110; F. VAN NESTE, *Zakenrecht – Boek I – Goederen, bezit en eigendom*, in *Beginselen van Belgisch Privaatrecht*, Gent, Story-Scientia, 1990, nr. 280; A. HEYVAERT, ‘Bezit geeft verscheidene titels’, *TPR* 1983, (169) 181; J.-F. ROMAIN, *Droits réels: chronique de jurisprudence 1998-2005*, in *Les dossiers du Journal des Tribunaux*, LCIII, Brussel, Larcier, 2007, 57-58.

31 H. VANDENBERGHE, *Goederenrecht*, Leuven, Acco, 2006, 129; J. KOKELENBERG, T. VAN SINAY en H. VUYE, ‘Overzicht van rechtspraak zakenrecht (1994-2000)’, *TPR* 2001, (837) 118; H. DE PAGE en R. DEKKERS, *Traité élémentaire de droit civil belge*, V, Brussel, Bruylant, 1975, nr. 1079; 5; M. SOMMACAL, ‘A propos de l'article 2280 du Code civil. Droit de rétention et droit au remboursement sont-ils indissociables’, (noot onder Brussel 23 juni 1997), *Act. dr.* 1999, (117) 118. Zie in die zin ook Brussel 23 juni 1997, *Act. dr.* 1999, 113, noot M. SOMMACAL; Rb. Nijvel, 25 november 1994, *TBBR* 1995, 402. Volledigheidshalve wijzen we erop dat de oorspronkelijke eigenaar deze uitgaven desgevallend op zijn beurt kan verhalen op de dief of de partij die het verloren of gestolen goed aan de bonafide koper verkocht, zodat hij niet noodzakelijk het finale verlies draagt. Toch moet men begrijpen dat dit een risico voor de oorspronkelijke eigenaar inhoudt, daar dergelijke terugvordering slechts mogelijk is voor zover de verkoper (of, bij opeenvolgende verkopen, een intermediaire bezitter) een fout kan worden verweten in de zin van artikel 1382 BW. Van een verkoper/intermediaire bezitter te goeder trouw kan de oorspronkelijke eigenaar geen schadeloosstelling bekomen. Bij dergelijke terugvordering stelt zich bovendien vaak de praktische moeilijkheid dat het malafide verkopers van gestolen goederen nogal eens aan de nodige financiële middelen voor terugbetaling ontbreekt, voor zover zij al niet geheel met de noorderzon verdwenen ... Zie H. DE PAGE en R. DEKKERS, *Traité élémentaire de droit civil belge*, V, Brussel, Bruylant, 1975, nr. 1084; J. HANSENNE, *Les biens: précis*, in *Collection scientifique de la faculté de droit de l'Université de Liège*, I, Luik, Université de Liège - Faculté de droit, 1996, 262; F. VAN NESTE, *Zakenrecht – Boek I – Goederen, bezit en eigendom*, in *Beginselen van Belgisch Privaatrecht*, Gent, Story-Scientia, 1990, 479.

32 J. HANSENNE, *Les biens: précis*, in *Collection scientifique de la faculté de droit de l'Université de Liège*, I, Luik, Université de Liège - Faculté de droit, 1996, 262; F. VAN NESTE, *Zakenrecht – Boek I – Goederen, bezit en eigendom*, in *Beginselen*

keer verdient bescherming, al zal de rechtsfiguur van de verjaring deze gedachte al meteen op de helling zetten.

11. VERJARING – Eigendomsverschuivingen kunnen inderdaad ook het gevolg zijn van het mechanisme van de verkrijgende verjaring. Zo resulteert krachtens artikel 2262 Burgerlijk Wetboek dertig jaar volgehouden bezit van roerende goederen naar Belgisch recht in eigendomsverkrijging, zelfs bij gebrek aan titel en goede trouw.³³ In aanvulling op de verkrijgende verjaring tot slot een woordje over de bevrijdende verjaring die desgevallend de revindicatievordering van een gedeposseerde eigenaar zou kunnen beknotten. Alle zakelijke rechtsvorderingen verjaren in België overeenkomstig artikel 2262 BW door verloop van dertig jaar. Toch neemt men traditioneel aan dat dit niet geldt voor de revindicatievordering ter bescherming van het eigendomsrecht.³⁴ Eigendom is naar Belgisch recht principieel eeuwigdurend, zodat het eigendomsrecht slechts na verkrijgende verjaring ten gunste van een derde en niet door louter onbruik verloren gaat.³⁵

§2. Evoluties op het vlak van de cultuuroederen

12. OVERZICHT – Tot dusver betrof de analyse louter de gemeenrechtelijke regels inzake de verkrijgende verjaring en de rechtsverkrijging *a non domino*. In het licht van de *provenance*-problematiek in de internationale kunsthandel is het geschetste plaatje echter onvolledig.

van Belgisch Privaatrecht, Gent, Story-Scientia, 1990, 479; H. VANDENBERGHE, *Goederenrecht*, Leuven, Acco, 2006, 129; J. KOKELENBERG, T. VAN SINAY en H. VUYE, 'Overzicht van rechtspraak zakenrecht (1994-2000)', *TPR* 2001, (837) 118; 5; M. SOMMACAL, 'A propos de l'article 2280 du code civil. Droit de rétention et droit au remboursement sont-ils indissociables', (noot onder Brussel 23 juni 1997), *Act. dr.* 1999, (117) 118.

- 33 Voor onroerende goederen kunnen in bepaalde omstandigheden op grond van art. 2265 BW verkorte termijnen gelden. Bezitters van roerende goederen genieten evenwel reeds op grond van artikel 2279 BW van een zeer verregaande bescherming, zodat wat op het eerste gezicht een gunstregeling voor onroerende goederen lijkt, dat bij nader inzien niet is. F. LAURENT, *Principes de droit civil*, XXXII, Brussel-Parijs, Bruylant-Marescq, 1878, 386-387; H. VANDENBERGHE, *Goederenrecht*, Leuven, Acco, 2006, 143-145; H. DE PAGE en R. DEKKERS, *Traité élémentaire de droit civil belge*, VII, Brussel, Bruylant, 1957, 1162; R. DEKKERS en E. DIRIX, *Handboek burgerlijk recht*, II, Antwerpen, Intersentia, 2005, 554-555.
- 34 H. DE PAGE en R. DEKKERS, *Traité élémentaire de droit civil belge*, VII, Brussel, Bruylant, 1957, 1164; V. SAGAERT, 'Het onderscheid tussen persoonlijke en zakelijke vorderingen – Het verjaringsregime van zakelijke vorderingen nader geanalyseerd', in I. CLAEYS (ed.), *Verjaring in het privaatrecht – Weet de avond wat de morgen brengt?*, Mechelen, Kluwer, 2005, 26-27; R. DEKKERS en E. DIRIX, *Handboek burgerlijk recht*, II, Antwerpen, Intersentia, 2005, 562.
- 35 M. MARCHANDISE, *La prescription libératoire en matière civile*, in *Les dossiers du Journal des Tribunaux*, Brussel, Larcier, 2007, 33; H. DE PAGE en R. DEKKERS, *Traité élémentaire de droit civil belge*, VII, Brussel, Bruylant, 1957, 1164; F. LAURENT, *Principes de droit civil*, XXXII, Brussel-Parijs, Bruylant-Marescq, 1878, 386-387; F. LAURENT, *Principes de droit civil*, VII, Brussel-Parijs, Bruylant-Marescq, 1878, 74-75.

A. Patrimoniumbescherming

13. ADMINISTRATIEVE MAATREGELEN TER VRIJWARING VAN HET CULTUURPATRIMONIUM – Ofschoon cultuurvoorwerpen in de regel ressorteren onder het gemene goederenrecht, genieten bepaalde categorieën op grond van administratieve maatregelen ter vrijwaring van het cultuurpatrimonium en de openbare dienst een bijzondere bescherming, waardoor de verkrijging ervan aan afwijkende regels gehoorzaamt. Deze maatregelen hebben niet alleen betrekking op cultuurvoorwerpen in overheidsbezit, maar betreffen in bepaalde gevallen evenzeer private goederen. Aansluitend komen achtereenvolgens de onvervreemdbaarheid (*res extra commercium*) alsook de uitvoerrestricties voor cultuurgoederen aan bod.

14. REI EXTRA COMMERCIIUM – In tal van landen maken bepaalde cultuurgoederen *rei extra commercium* uit. Aldus kunnen zij niet vrij verhandeld worden, noch door verjaring worden verkregen. De onvervreemdbaarheid van deze cultuurgoederen is in België het gevolg van hun opname in het openbaar domein.

15. DOMANIALITEIT – Het domeingoederenrecht is een Franse doctrinaire uitvinding die teruggaat tot de eerste helft van de 19^e eeuw. Een stroming binnen de Franse rechtsleer ervoer in die tijd de noodzaak voor de goederen van de overheid een afwijkend rechtsregime uit te tekenen dat moest garanderen dat het patrimonium steeds ten behoeve van het algemeen belang zou worden aangewend.³⁶ Die publieke bestemming, ten bate van algehele gemeenschap meende men te kunnen verzekeren door aan de overheidsgoederen een onvervreemdbaarheid te koppelen. De domeingoederen – dit zijn de lichamelijke goederen, roerend en onroerend, van de publiekrechtelijke rechtspersonen – werden aldus aan de handel onttrokken, zodat de publieke bestemming ervan verzekerd werd.³⁷ Aldus zijn roerende goederen uit het openbaar domein niet alleen onttrokken aan de verkrijgende verjaring, maar evenzeer aan de eigendomsverkrijgende werking van het bezit, zoals vervat in de artikelen 2279 en 2280 van het Burgerlijk Wetboek.³⁸ Derde-verkrijgers van openbare domeingoederen kunnen zich bijgevolg nooit beroepen op de eigendomsverkrijgende

³⁶ Voor de doctrinaire oorsprong van het domeingoederenrecht, zie J.-M. PARDESSUS, *Traité des servitudes suivant les principes du code civil*, Parijs, Rondonneau, 1806, 508 p.

³⁷ J. DE STAERCKE, *Domeingoederenrecht*, in *Instituut voor Administratief Recht*, II, Antwerpen, Intersentia, 2006, 9 en 81. Voor de rechtvaardiging van dit afwijkend rechtsregime van onvervreemdbaarheid, zie J. DEMBOURS, *Droit administratif*, Den Haag, Martinus Nijhoff, 1970, 328.

³⁸ Cass. 11 juli 1886, *Pas.* 1886, I, 401; Cass. 11 november 1886, *Pas.* 1886, I, 410; Cass. 27 december 1888, *Pas.* 1889, I, 77; Cass. 23 februari 1893, *Pas.* 1893, I, 105; Cass. 16 november 1906, *Pas.* 1907, I, 45; Cass. 2 oktober 1924, *Pas.* 1924, I, 530; Cass. 17 november 1927, *Pas.* 1928, I, 17; Cass. 29 maart 1957, *Pas.* 1957, I, 930; Brussel, 10 mei 1921, *Pas.* 1924, II, 19; Brussel, 23 mei 1923, *Pas.* II, 130; Brussel, 19 december 1951, *Pas.* 1952, II, 42; Rb. Doornik, 26 december 1923, *Pas.* 1924, III, 61; Rb. Brussel, 14 juli 1948, *Pas.* 1951, III, 66; Rb. Dendermonde, 23 maart 1954, *RW* 1953-54, 1864; Rb. Dinant, 31 januari en 2 februari 1956, *Jur. Liège* 1955-56, 170.

werking van het bezit, zelfs al waren zij te goeder trouw.³⁹ De overheid kan ze steeds terugvorderen – ook na drie jaar – zonder daarvoor enige vergoeding verschuldigd te zijn.⁴⁰ Wie de rechtspraak erop naslaat stelt meteen vast dat het roerend openbaar domein voor het overgrote deel bestaat uit de kunst- en cultuuroederen in de publieke musea en de domaniale kerken, alsook de collecties van de openbare bibliotheken en archieven. Het meubilair van de overheidsgebouwen wordt immers traditioneel als behorend tot het privaat domein aangemerkt.⁴¹

16. ERFGOEDREGLEMENTERING MET OF ZONDER CIVIELRECHTELIJK EFFECT? – Het is echter belangrijk in te zien dat het domeingoederenrecht niet het enige mechanisme is op grond waarvan een erfgoedpolitiek kan worden gevoerd. Dat is erg begrijpelijk, vermits het regime van het openbaar domein niet zozeer de bescherming van het cultureel erfgoed beoogt, doch meer algemeen de aanwending wil verzekeren van het overheidspatrimonium – ongeacht of dit cultuuroederen betreft – ten behoeve van de algehele gemeenschap. Dat verklaart waarom men in heel wat landen ook specifieke erfgoedreglementering terugvindt.⁴² Deze betreft in de regel zowel de cultuuroederen in handen van de overheid als van particulieren. In aanvulling op een aantal regels inzake beheer en conservatie bestaat het effect van zulke erfgoedregelgeving er veelal in de beschermde cultuuroederen van de gemeenrechtelijke regels inzake eigendomsverkrijging *a non domino* of verkrijgende verjaring uit te sluiten. Dat was onder meer het geval in Frankrijk.⁴³ Zo wil artikel L622-13 *Code du Patrimoine* dat ‘[t]ous les objets mobiliers classés au titre des monuments historiques sont imprescriptibles’.

³⁹ F. LAURENT, *Principes de droit civil*, XXXII, Brussel, Bruylant, 1878, nr. 571; R. PHILIPS, ‘Chronique de jurisprudence - La prescription en matière civile (1939-1950)’, *JT* 1951, (393) 393; H. DE PAGE en R. DEKKERS, *Traité élémentaire de droit civil belge*, V, Brussel, Bruylant, 1975, nrs. 810 en 1039 J. HANSENNE, *Les biens: précis*, in *Collection scientifique de la faculté de droit de l'Université de Liège*, I, Luik, Université de Liège - Faculté de droit, 1996, 241; C. RENARD en J. HANSENNE, *Possession*, in *Répertoire notarial - Tome XV - Matières diverses*, XXII, Brussel, Larcier, 1979, 100, nr. 132 A. KLUYSKENS, *Zakenrecht*, in A. KLUYSKENS (ed.), *Beginselen van burgerlijk recht*, V, Antwerpen, Standaard, s.d., 66, nr. 71; D. VAN OMMESLAGHE, ‘Belgique: Rapport national sur le sujet 1. Les règles juridiques applicables à la circulation internationale d’objets d’art’, in M. BRIAT en J. FREEDBERG (eds.), *International Sales of Works of Art - La Vente Internationale d' Œuvres d'Art*, IV, Deventer, Kluwer, 1993, (53) 53; F. HAUMONT, ‘La protection du patrimoine culturel mobilier’, *Ann. dr. Louvain* 1988, (353) 368; L. MASSY, *Le vol d'œuvres d'art*, Brussel, Bruylant, 2000, 59 en 66.

⁴⁰ G. GALOPIN en M. WILLE, *Les biens, la propriété et les servitudes: cours de droit civil*, Luik, Vaillant-Carmanne, 1943, 83-84; L. DE CONINCK, ‘Le domaine public en Belgique et l'article 2280 du Code civil’, *Rev. dr. b.* 1921-25, (441) 448.

⁴¹ F. VAN NESTE, *Zakenrecht – Boek I – Goederen, bezit en eigendom*, in *Beginselen van Belgisch Privaatrecht*, Gent, Story-Scientia, 1990, 188.

⁴² Voor een uitvoerige uiteenzetting daarover, zie B. DEMARSIN, ‘België's gespleten erfgoedbescherming – Internationaal privaatrechtelijke aspecten van de patrimoniumpolitiek’, *TBBR* 2012, (2) nr. 30.

⁴³ Meer daarover, zie M. CORNU en N. MALLET-POUJOL, *Droit, œuvres d'art et musées*, Parijs, CNRS Editions, 2006, 307.

Ofschoon ook België specifieke erfgoedreglementering kent, blijkt deze, in tegenstelling tot het Franse voorbeeld, geen impact te hebben op de goederenrechtelijke positie van de beschermde cultuurvoorwerpen door deze te onttrekken aan de gemeenrechtelijke regels op het vlak van de eigendomsverkrijging *a non domino* en de verkrijgende verjaring. Dat was al niet het geval onder de oude wetgeving van vóór de staatshervorming⁴⁴ die bij gebrek aan uitvoeringsbesluiten *de facto* dode letter bleef⁴⁵ en is al evenmin zo onder het huidige erfgoedbeleid, waarvan het Decreet van 24 januari 2003 houdende bescherming van het roerend cultureel erfgoed van uitzonderlijk belang (zgn. Topstukkendecreet) en het *Décret du 11 juillet 2002 relatif aux biens culturels mobiliers et au patrimoine immatériel de la Communauté française* respectievelijk voor de Vlaamse en Franse Gemeenschap de basisteksten zijn.⁴⁶ Beide laten de verjaringsregels en het goederenrechtelijk statuut ongemoeid,⁴⁷ doch voorzien – naast maatregelen gericht op de fysieke instandhouding van beschermde objecten – slechts in uitvoerbependingen. Zo onderwerpt artikel 11 Topstukkendecreet de uitvoer buiten de Vlaamse Gemeenschap van beschermde cultuurvoorwerpen aan een voorafgaandelijke toestemming van de administratie. Hetzelfde geldt conform artikel 16 van het decreet van 2002 *mutatis mutandis* voor de schatten van de Franse Gemeenschap die voor uitvoer een vergunning behoeven.

B. De problematiek van de Nazi-restituties

17. OPKOMST VAN HET HOLOCAUSTCONTENTIEUX – Een tweede vlak waarop de klassieke analyse van het eigendomsvraagstuk nuance behoeft is de kwestie van de Nazi-restituties. Met de val van de Berlijnse Muur en de desintegratie van het Oostblok toonde de internationale gemeenschap zich, circa 50 jaar na de bevrijding in toenemende mate bereid om ook de vermogensrechtelijke ge-

⁴⁴ Wet van 7 augustus op het behoud van monumenten en landschappen, *BS* 5 september 1931; Wet van 16 mei betreffende 's lands roerend cultureel patrimonium, *BS* 5 augustus 1960.

⁴⁵ B. DEMARSIN, '« This is our history, this is our soul » – La protection du patrimoine culturel mobilier en Belgique', in H. COUSY, S. STIJNS, e.a. (eds.), *Droit des contrats France, Belgique*, Brussel/Parijs, Larcier/L.G.D.J., 2005, (263) 275-277.

⁴⁶ Decreet van 24 januari 2003 houdende bescherming van het roerend cultureel erfgoed van uitzonderlijk belang, *BS* 14 maart 2003; *Décret du 11 juillet 2002 relatif aux biens culturels mobiliers et au patrimoine immatériel de la Communauté française*, *BS* 24 september 2002.

⁴⁷ V. SAGAERT, 'Rechtszekerheid bij de handel in kunstvoorwerpen. Een wankel evenwicht tussen patrimoniumbescherming en bezitsbescherming', in K. RIMANQUE en F. SWENNEN (eds.), *Kunst en Recht*, Antwerpen, Intersentia, 2007, (57) 60-61; B. DEMARSIN, '« This is our history, this is our soul » – La protection du patrimoine culturel mobilier en Belgique', in H. COUSY, S. STIJNS, e.a. (eds.), *Droit des contrats France, Belgique*, Brussel/Parijs, Larcier/L.G.D.J., 2005, (263) 284 *et seq.*; A.M. DRAYE, *De bescherming van het roerend en onroerend erfgoed: wet-, decreet- en regelgeving van kracht binnen het Vlaamse Gewest/de Vlaamse Gemeenschap*, Brussel, Larcier, 2007, 399 *et seq.*

volgen van de Tweede Wereldoorlog te schikken.⁴⁸ Het einde van de Koude Oorlog blies het algemeen debat over de oorlogsplunderingen nieuw leven in en haalde archiefdocumenten uit lang vervlogen tijden uit de vergetelheid. Wetenschappers en journalisten uit de vroege jaren negentig van de vorige eeuw speelden in dat proces een belangrijke rol. Vanuit dezelfde hoek werd voor de meeste westerse landen het onvolkomen en vaak hardvochtige karakter van de naoorlogse restitutie-initiatieven aan de kaak gesteld. De plotse toegang tot informatie over het lot van de kunstwerken verhandeld tijdens de oorlogsjaren en de identiteit van de toenmalige kunsthandelaars maakten het vele Holocaustslachtoffers mogelijk hun verloren erfstukken te traceren. De eerste restitutieclaims lieten niet lang op zich wachten, doch waren slechts de voorbode van een ware vloedgolf.⁴⁹

18. INTERNATIONALE ACTIE – Al snel groeide het besef dat de wereldwijde wildgroei van restitutieclaims slechts op internationaal niveau op passende wijze kon worden behartigd. De verdragen die de voorbije vijftien jaar werden gesloten zijn de beste getuigen van de hernieuwde aandacht voor de gevolgen van de Tweede Wereldoorlog en de wil van de internationale gemeenschap om met die beladen erfenis in het reine te komen. Maatgevend in dat verband was de *Washington Conference on Nazi-Confiscated Art*, van 3 december 1998. De vergadering was erop gericht een internationale consensus te smeden ‘*on how governments and other entities can cooperate to redress grave injustices that remain from the Holocaust era.*’ De vertegenwoordigers van 44 landen slaagden erin eensgezindheid te bereiken over elf beginselen, die sindsdien als de *Washington Principles* bekend staan en *grosso modo* op drie grote actiepunten inzetten: het identificeren van geroofde kunstvoorwerpen, het opsporen van hun vooroorlogse eigenaars en het schikken van tegenstrijdige eigendomsaanspraken. In de wetenschap dat restitutievoorwaarden meer dan vijftig jaar na de feiten in het gros van de jurisdicties strikt genomen zouden zijn verjaard, benadrukken de *Washington Principles* wat dat betreft dat voor alles naar *just and fair solutions* moest worden gestreefd, waarbij vorderingen ten gronde zouden worden beoordeeld, veeleer dan op louter procedurele basis als verjaard te worden afgewezen. Een dergelijke oplossing was ingegeven vanuit de morele plicht van de westerse wereld recht te doen ten aanzien van wie in de gruwel van de Holocaust alles en nog veel meer was kwijtgeraakt.

19. BALANS VOOR HET CULTURGOEDERENRECHT – Wat betreft het opsporen van geroofde kunstvoorwerpen en hun vooroorlogse eigenaars is er in de voorbije vijftien jaar in een ruime schare van jurisdicties onmiskenbaar vooruitgang geboekt. Heel wat landen hebben inderdaad middelen vrijgemaakt en programma’s op het getouw gezet voor *provenance*-onderzoek van museale collecties. Ook wat het schikken van tegenstrijdige eigendomsaanspraken betreft,

⁴⁸ Uitvoerig daarover, zie: M.J. BAZYLER, *Holocaust Justice: The Battle for Restitution in America's Courts*, New York, NYU Press, 2003; S. EIZENSTAT, *Imperfect Justice: Looted Assets, Slave Labor, and the Unfinished Business of World War II*, Cambridge, PublicAffairs, 2003.

⁴⁹ Zie daarover uitvoerig, B. DEMARSIN, ‘Let’s not talk about Terezin: Restitution of Nazi-era looted art and the tenuousness of public international law’, 37 *Brook. J. Int’l L* 2011, (117) 121 *et seq.*

zijn er in een aantal West-Europese landen belangwekkende evoluties op te tekenen die passen in de geest van de fameuze *Washington Principles*. Zo riepen Frankrijk⁵⁰, het Verenigd Koninkrijk⁵¹, Nederland⁵², Oostenrijk⁵³ en Duitsland⁵⁴ elk structuren in het leven voor alternatieve geschillenbeslechting. Al deze structuren hebben gemeenschappelijk dat zij, aanknopen bij de (inter)nationaal aanvaarde uitgangspunten van de *Washington Principles*, de beoordeling van restitutieverzoeken volgens maatstaven van redelijkheid en billijkheid te laten verlopen. Concreet betekent dit dat, in plaats van een verjaringsanalyse, bij de beoordeling van een geschil een inhoudelijke benadering wordt gehanteerd. Zodoende kan een hele waaier van omstandigheden in rekening worden gebracht. Belangwekkend zal onder meer zijn hoe het bezit van het kunstwerk verloren is gegaan, alsook de mate waarin de (erfgenamen van de) voormalige eigenaars zich hebben ingespannen om het kunstwerk terug te vinden, de omstandigheden van de verwerving van het kunstwerk door de huidige bezitter en de kwaliteit van het door hem in dat kader verrichte onderzoek. Ook het belang van het werk voor de partij die het kunstwerk claimt en voor de huidige bezitter dient in de beoordeling te worden meegenomen.

Het is helaas niet mogelijk in het bestek van deze bijdrage in detail in te gaan op elk van deze restitutiecommissies. Daarom volstaan wij hier louter met het benadrukken van het belang ervan voor het cultuurogoederenrecht. Het is immers cruciaal om te beseffen dat, zonder de voormelde mechanismes van alternatieve geschillenbeslechting, vrijwel alle Holocaustgerelateerde vorderingen bot zouden vangen in de rechtbank, gelet op de verregaande bescherming van de bonafide koper. Inderdaad, bij gebrek aan performante mechanismen in het continentaal-Europees goederenrecht die toelaten het startpunt van een lopende verjaring effectief uit te stellen, komen restitutievorderingen van tijdens de oorlog gestolen voorwerpen in de voormelde jurisdicties quasi immer onherroepelijk te laat. Gelet op de schaal waarop de Nazi's tijdens WOII cultuurogoederen hebben geplunderd, hoeft het niet te verbazen dat het fenomeen tot

50 In september 1999 richtte Frankrijk de *Commission pour l'indemnisation des victimes de spoliations intervenues du fait des législations antisémites en vigueur pendant l'Occupation* op.

51 Het *Spoliation Advisory Panel* behandelt sinds 2002 in het Verenigd Koninkrijk de restitutieclaims.

52 Op 16 november 2001 riep het Nederlandse ministerie van OCW de Adviescommissie Restitutieverzoeken Cultuurogoederen en Tweede Wereldoorlog, kortweg de Restitutiecommissie in het leven.

53 In Oostenrijks regelde het *Bundesgesetz über die Rückgabe von Kunstgegenständen aus den Österreichischen Bundesmuseen und Sammlungen* van 1998 en het Restitutiereglement van de Stad Wenen van 1999 de kwestie en brachten de *Beirat* en de *Wiener Rückstellungskommission* tot stand voor de beoordeling van de verzoeken tot teruggave aan de oorspronkelijke eigenaars (of hun rechtmatige erfgenamen) van door de Nazi's geroofde kunstwerken die zich thans in de openbare collecties van de Republiek Oostenrijk of de stad Wenen bevinden.

54 Duitsland kent sinds 2003 een adviescommissie, de zogenaamde *Beratende Kommission im Zusammenhang mit der Rückgabe NS-verfolgungsbedingt entzogener Kulturguts, insbesondere aus jüdischem Besitz*, die bevoegd is voor restitutieverzoeken met betrekking tot geroofde kunstvoorwerpen in Duitse musea, bibliotheken, archieven, of andere openbare instellingen.

op vandaag een diepe impact heeft op de kunsthandel en het museumwezen. Dat de restitutie van deze goederen in een aantal jurisdicties volgens heel andere maatstaven gebeurt, verklaart het belang van deze evoluties voor het cultuurgoeederenrecht. België kent vooralsnog niet dergelijk minnelijk restitutiemechanisme, al zorgde de problematiek ook in België recent voor heel wat deining in de pers.⁵⁵

C. Due diligence in de kunsthandel

20. CRUCIALE ROL VOOR GESPECIALISEERDE DATABANKEN BIJ BEOORDELING VAN GOEDE TROUW – Tot slot wijzen wij nog op een derde belangwekkende ontwikkeling die mee bijdraagt tot de eigenheid van het cultuurgoeederenrecht. Met de opkomst van het Internet zagen in de voorbije 15 jaar tal van elektronische databanken het levenslicht. Deze databanken, zoals *The Art Loss Register*, *Looted Art*, of het *Nazi-Era Provenance Internet Portal Project*, alsook de gespecialiseerde websites van de politiediensten, zoals *Interpol* of *FBI*, maken het in toenemende mate mogelijk de markt in gestolen en illegaal verhandelde kunstvoorwerpen van nabij te monitoren. Dit gegeven heeft een belangrijke impact op de beoordeling van het goede trouw-vereiste, een sleutelement bij de toepassing van de goederenrechtelijke regels inzake de rechtsverkrijging *a non domino* en de verkrijgende verjaring. Tegenwoordig wordt het in de rechtspraak een koper van een kunstvoorwerp in toenemende mate ten kwade gediid wanneer hij dit zonder raadpleging van de relevante databanken zou hebben gedaan. Aldus is men in de juridische praktijk ook bij de verhandeling van kunstvoorwerpen gaan spreken van een daadwerkelijke *due diligence*. De slot-som is dat anders dan alledaagse roerende goederen waar bij gebrek aan een openbaar register een verregaand *favor commercii* bestaat, dit in het cultuurgoeederenrecht niet opgaat. Zodoende vertoont deze laatste categorie in de handel in toenemende mate de kenmerken van onroerende goederen.

Dat brengt ons tot onze finale gedachte die het cultuurgoeederenrecht overstijgt, in de mate dat deze materie duidelijk aantoont hoe achterhaald in zekere zin de filosofie van ons Burgerlijk Wetboek is. Transacties met onroerende goederen werden in de agrarische maatschappij van 1804, toen grond de basis was van welstand, streng beveiligd. Roerende goederen konden veel vlotter op de markt circuleren, aangezien de waarde daarvan veel lager lag. Het recht van de kunsthandel is met name boeiend omdat het toelaat de vooropstellingen van het Burgerlijk Wetboek onderuit te halen en de grenzen van de regels af te tasten. Als roerende goederen zijn kunstvoorwerpen vaak veel waardevoller dan onroerende goederen, zodat er dan ook gezocht wordt naar manieren om het verregaande *favor commercii* wat te temperen.

⁵⁵ Zie onder meer G. SELS, 'Wie niet zoekt, niet vindt', *De Standaard* 25 januari 2014, C4-C7; G. SELS, 'Nazi-Roofkunst in onze musea', *De Standaard* 25 januari, 4-5; B. DEMARSIN, 'Tijd voor openheid', *De Standaard* 27 januari 2014, 38-39.

§3. Conclusie

21. HET CULTUURGOEDERENRECHT: EEN GENUANCEERD BEELD – Wie de klassieke regels inzake de verkrijgende verjaring en de rechtsverkrijging *a non domino* bij roerende goederen met de drie voormelde evoluties in het cultuurgoederenrecht aanvult, krijgt een complex en genuanceerder beeld over de restitutiemogelijkheden in geval van *provenance*-problemen in de kunsthandel. De eindconclusie is dat het cultuurgoederenrecht met zijn meer uitgebreide revindicatiemogelijkheden in de praktijk aanzienlijk meer Anglo-Amerikaans van inspiratie is dan het traditionele goederenrecht. Aldus is de traditionele kloof tussen het eigenaarsvriendelijke Amerikaanse recht en het kopervriendelijke continentaal-Europese blok, precies op het vlak van de kunsthandel beïnvloedend minder scherp.